

La Catalunya associada (1868-1938)

---

*Montserrat Duch, Ramon Arnabat,
Antoni Gavaldà, eds.*

LA CATALUNYA ASSOCIADA
(1868-1938)

LA CATALUNYA ASSOCIADA
(1868-1938)

Montserrat Duch, Ramon Arnabat,
Antoni Gavaldà, eds.

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Aquesta publicació ha estat finançada pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, projecte «Sociabilidades: Espacios de construcción de la ciudadanía en Cataluña, 1868-1939» (HAR2014-54230), del Grup de recerca consolidat «Història, Societat, Política i Cultura des de Catalunya almón» (ISO-CAC) de la Universitat Rovira i Virgili (2017 SGR361).

Aquesta publicació no pot ser reproduïda, ni totalment ni parcialment, ni enregistrada en, o transmesa per, un sistema de recuperació d'informació, en cap forma ni per cap mitjà, sia fotomecànic, fotoquímic, electrònic, per fotocòpia o per qualsevol altre, sense el permís previ de l'editorial.

© Dels textos: els autors, 2020

© D'aquesta edició: Publicacions de la Universitat de València, 2020

Coordinació editorial: Maite Simón

Maquetació: Inmaculada Mesa

Coberta:

Fotografia: Celebració de la Diada de la Cooperació a la cooperativa La Dignidad (1924),
Fundació Roca i Galés

Disseny: Celso Hernández de la Figuera

Correcció: Jaume Ortola

ISBN: 978-84-9134-570-1

Dipòsit legal: V-1175-2020

Impressió: Podiprint

ÍNDEX

I

LA RECERCA

1. INTRODUCCIÓ, <i>Montserrat Duch, Ramon Arnabat, Antoni Gavallda</i>	13
1. Sociabilitats i associacions	13
2. Notes per a la recerca. Un suggeriment per a futures aproximacions.....	23
Bibliografia	26
2. EINES METODOLÒGIQUES: LA BASE DE DADES DE L'ASSOCIACIONISME CATALÀ CONTEMPORANI, <i>Ramon Arnabat, Agustí Agramunt</i>	39
1. Presentació.....	39
1.1 <i>Una base de dades per a l'estudi de la sociabilitat popular</i>	40
2. Metodologia	43
2.1 <i>La base de dades</i>	43
2.2 <i>Tipologia d'operacions realitzades</i>	45
2.3 <i>Elaboració de variables de tipus geogràfic</i>	47
2.4 <i>Nombres absoluts i nombres relatius</i>	48
Bibliografia	49

II

TIPOLOGIES

ECONOMIA, SOCIETAT I CULTURA ASSOCIATIVES

1. LA CATALUNYA AGRÀRIA ASSOCIADA: SOCIETATS I SINDICATS, <i>Antoni Gavallda</i>	53
1. La cooperació agrària, pot entendre's per etapes o cicles?	58
2. La cooperació primerenca catalana (1887-1906)	63
3. L'expansió de la cooperació (1906-1934)	64
4. La cooperació enllaçada amb la via política. Doble legislació (1931/1934-1938).....	70
Bibliografia	74
2. ASSOCIACIONISME SINDICAL I PROFESSIONAL, <i>Francesc Fortuño</i>	77
1. Introducció.....	77
2. Contextualització i antecedents. La situació abans de la Llei d'Associacions (1887)	78
3. L'impuls de la Llei d'Associacions i l'evolució fins a l'inici de la dictadura de Primo de Rivera	87
4. La dictadura de Primo de Rivera i l'època republicana. Del retrocés i estan- cament a la consolidació d'un model associatiu.....	95
Bibliografia	102

3. EL DESENVOLUPAMENT DEL COOPERATIVISME A LA CATALUNYA URBANA, <i>Miguel Garau</i>	105
1. Els inicis del cooperativisme a la Catalunya urbana (1864-1899)	105
2. El progressiu arrelament de la propaganda «cooperatista» (1899-1919)	108
3. La consolidació del moviment cooperatiu (1920-1931)	111
4. De la doctrina «cooperatista» a la cristal·lització del «tercer sector» (1931-1936)	115
5. Epíleg	118
Bibliografia	118
4. LA LEGISLACIÓ REPUBLICANA SOBRE LES MUTUALITATS, A EXAMEN, <i>Antoni Gavaldà</i>	121
1. De la Llei de Bases per a cooperatives, mutualitats i sindicats agrícoles, a la Llei de Mutualitats (1934)	121
2. Conseqüències col·laterals de la Llei: les oposicions a Mutualitats del 1934/ 1936	126
3. La memòria d'oposició de Josep Cadellans, un model obert	128
4. Història de la legislació espanyola sobre associacions mutualistes i sobre assegurances socials. Estudi crític	132
5. Estudi crític de la legislació catalana sobre Mutualitats	138
6. Idea general sobre legislació estrangera en mutualitats i assegurances socials. Bibliografia	143 145
5. EL MOVIMENT CATÒLIC, <i>Montserrat Duch Plana</i>	147
1. Balanç historiogràfic	150
2. La singularitat del catolicisme català (1875-1923/31)	153
3. La Segona República. «Catalunya també ha deixat de ser catòlica», però el catolicisme dialoga amb la República	153
4. La feminització i la (re)masculinització del catolicisme	154
5. Les «mares socials» en l'espai públic	159
6. Aproximació quantitativa al moviment catòlic català	162
Bibliografia	167
6. ASSOCIACIONISME POLÍTIC EN LA CATALUNYA CONTEMPORÀNIA. CAP A UNA CIUTADANIA REPUBLICANA?, <i>Josep Maria Pons-Altés</i>	173
1. Introducció	173
2. Una societat polititzada	176
3. La força del republicanisme popular	179
4. Altres associacionismes polítics	184
5. Conclusions	190
Bibliografia	191

7. L'ASSOCIACIONISME CULTURAL, <i>Ramon Arnabat i Xavier Ferré</i>	195
1. Associacionisme cultural i ateneisme.....	195
2. Primers ateneus (1836-1887).....	197
3. L'expansió territorial (1887-1900).....	204
4. Federació i politització (1901-1920)	206
5. Cap a una nova cultura (1921-1936)	212
6. Ateneisme, cultura i politització popular	216
7. Epíleg	218
Bibliografia	219
8. L'ASSOCIACIONISME DE LES DONES, <i>Montserrat Duch Plana</i>	227
1. Invisibilitat i poder	227
2. Les catalanes associades.....	229
3. Les associacions catòliques, un marc d'actuació pública femenina	232
4. Cultura i esport.....	239
5. El sufragi de les dones i la participació política.....	242
Bibliografia	251

III

VISIONS GLOBALS

1. L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ SOBRE LA HISTÒRIA DE L'ECONOMIA SOCIAL I SOLIDÀRIA, <i>Jordi Estivill i Marc Dalmau</i>	257
1. Una mirada calidoscòpica	257
2. Alguns reptes per a fer un balanç bibliogràfic	258
3. Històries paral·leles?	263
3.1 <i>Alguns antecedents i tres generacions d'estudiosos del cooperativisme</i>	263
3.2 <i>Una confluència emergent</i>	275
3.3 <i>Punts de trobada: la multifuncionalitat de les primeres societats obreres</i>	276
4. Algunes hipòtesis explicatives.....	277
Bibliografia	281
2. L'ASSOCIACIONISME POPULAR: UNA MIRADA DE CONJUNT, <i>Ramon Arnabat</i>	293
1. Cronologia associativa.....	293
2. Tipologies associatives.....	301
3. Distribució comarcal.....	306
4. Geografia de l'associacionisme	311
5. Associacionisme i població: creixement, urbanització i alfabetització.....	313
6. Associacionisme i economia	320

7. Associacionisme i política	326
7.1 <i>El Sexenni Democràtic (1868-1874)</i>	327
7.2 <i>La Restauració (1890-1923)</i>	329
7.3 <i>La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)</i>	336
7.4 <i>La Segona República (1931-1936)</i>	339
8. L'associacionisme català en el marc de l'Estat espanyol	341
9. Un assaig d'interpretació	346
Bibliografia	350

I
LA RECERCA

1. INTRODUCCIÓ

*Montserrat Duch
Ramon Arnabat
Antoni Gavalrà*

Universitat Rovira i Virgili

1. SOCIABILITATS I ASSOCIACIONS

Una de les principals característiques dels éssers humans és la sociabilitat, entesa en termes historiogràfics com «la capacitat o aptitud [...] per a relacionar-se en col·lectius més o menys estables, [així com] les formes, àmbits i manifestacions de vida col·lectiva que s'estructuren amb aquest objectiu» (Guereña 1999: 16).¹ Des de finals del segle XIX els sociòlegs han treballat amb el concepte de sociabilitat, i entre les seves aportacions destaquen les de Max Weber (1984), Ferdinand Tönnies (1984) o George Gurvitch (1935, 1938, 1941, 1953: 96-223, i 1967). A partir de mitjan segle XX, els historiadors comencen a treballar aquests aspectes en el camp de la història social i aquí cal fer especial incidència en E. P. Thompson (2012) i E. J. Hobsbawm (1987). Però ha estat, sens dubte, l'historiador francès Maurice Agulhon el pioner en la incorporació sistemàtica de la sociabilitat a les recerques històriques en els anys seixanta del segle XX i qui n'ha fet una reflexió teòrica constant.² Per això, en aquest treball assumim la definició d'Agulhon (1981: 11) pel que fa a la sociabilitat: «equival als sistemes de relacions que confronten els individus entre ells o que els reuneixen en grups més o menys naturals, més o menys forçats, més o menys estables, més o menys nombrosos».

1. Vegeu també Guereña (2001) i Meister (1957).

2. Agulhon (1966, 1977, 1981, 1984, 1986, 1987, 1992a, 1992b, 1992c, 1996, 2016) i DDAA (1997).

Tal com assenyala aquest autor, «en convertir-se en col·lectiva, en subjecte que varia en l'espai i potser en el temps, la sociabilitat es converteix evidentment en un objecte històric possible» (Agulhon 2016: 104-106).³ La sociabilitat esdevé un objecte històric en la mesura que fa referència a comportaments col·lectius que tenen «característiques observables i estadísticament comunes a l'interior d'una comunitat donada», és a dir, comportaments «reglats, convinguts i codificats» (Agulhon 2016: 109). Podem assenyalar quatre grans àmbits de sociabilitat i associacionisme: el privat o familiar, el públic o politicoreligiós, el laboral i social, i el relacionat amb la cultura i l'oci (Paradeise i Lemei 1976). Per altra banda, s'acostuma a dividir la sociabilitat en dos grans camps: la sociabilitat organitzada i estable, aquella que es realitza en el marc de clubs, societats, germandats; i la sociabilitat no organitzada, la que té lloc en colles, en grups informals. La primera es correspon amb allò que en diem «societat civil» o «associacionisme popular»: aquell conjunt d'associacions creades pels ciutadans per solucionar els seus problemes i poder viure en millors condicions. La importància d'aquestes associacions en la vida cultural, social i política de qualsevol població està fora de dubte. Primer, per la seva relació amb la dinàmica política i social de l'espai i el marc geogràfic; segon, per la participació massiva de la gent, no només com a socis passius, sinó com a persones actives; tercer, per la seva gran utilitat a l'hora de resoldre problemes quotidians de les persones; i quart, perquè són una escola de participació activa dels ciutadans en la presa democràtica de decisions.⁴

Els hispanistes francesos, entre els quals destaca Jean-Louis Guereña,⁵ van difondre el concepte de sociabilitat a l'Estat espanyol. La sociabilitat penetra històricament a Catalunya i als Països Catalans la darrera dècada del segle XX,⁶ de forma paral·lela a la resta de la península Ibèrica i a Itàlia.⁷ Alguns historiadors

3. Text original en Agulhon (1986). Altres versions en Agulhon (1992a i 1992b).

4. En altres treballs del grup ISOCAC hem reflexionat al voltant del concepte de sociabilitat i la seva relació amb la història, per la qual cosa remetem a ells al lector interessat: Arnabat i Ferré (2015a: 13-21 i 2015b), Arnabat i Duch (2014) i Arnabat (2019).

5. Guereña (1989, 1991, 2003, 2008, 2018). Vegeu també els treballs de Maurice (2003), Carrasco (1991), Martín i Brenot (2000), Martín (2000) i Gussy-Genevois (2002), així com els comentaris bibliogràfics de Canal (1992, 1993, 1995 i 2002).

6. A Catalunya cal destacar el paper decisiu de la revista *L'Avenç* amb dos monogràfics coordinats per Enric Olivé (1987) i Jordi Canal (1993) i l'organització d'un congrés internacional l'any 2001 a Barcelona, Santacana (2003). Per al País Valencià, Cucó i Pujades (1990) i Cucó (1991). Per a les Illes, el projecte *L'Associacionisme a les illes Balears i les seves publicacions periòdiques*, dirigit per Sebastià Serra: Serra i Company (2001), Santana (2001) i Mayol (2013).

7. Per a la península Ibèrica: Guereña (1989, 2003 i 2018), GEAS (1998), Fuentes i Roura (2001), Valín (2001), Maza (1995, 2002, 2003 i 2017), DDAA (2003), Rodríguez Bernardo (2001) i

ja treballaven amb aquesta eina, tot i que no formalment. A tall d'exemple citem Pere Gabriel, que ha estudiat a fons la vida cultural, social i política de les classes populars catalanes. Precisament, és Gabriel qui ens diu que avui «ningú discuteix que [la sociabilitat] pot ser un bon instrument, al costat d'altres, per dur a la 'història' la gent de carn i ossos i uns problemes usualment marginats per les grans construccions historiogràfiques teològiques i abstractes», però cal saber què fer «de les anàlisis socialistes». Per això proposa que serveixi per a «la comprensió dels mecanismes d'articulació i vertebració cultural, moral i política d'una classe, i en especial del món dels sectors populars i de la classe obrera». És a dir, per a conèixer millor la «vertebració classista de la societat» i «la cultura popular, la cultura burgesa, la cultura política» (Gabriel 2001: 153 i 2015).⁸ A més a més, hem de considerar el concepte de «cercles associatius» que apunta Pere Solà per a encabir des dels més formalitzats als més informals, des d'associacions formals i institucionalitzades, fins als grups familiars o d'amics, el món de l'esbarjo —el cafè o el ball— o del treball —la fàbrica. És a dir, les diverses interrelacions que s'estableixen entre els individus i els grups (Solà 1998: 29-34, 2003*a* i *b*).

Maurici Agulhon insisteix en la necessitat de separar conceptualment, en el moment de l'anàlisi, la «sociabilitat general» (les relacions interpersonals dins d'una associació) de la «vida associativa», perquè «en qualsevol associació hi ha regles de conducta i satisfaccions de convivència, que són independents de la finalitat pròpia i l'objectiu ostensible de cada categoria d'associació». També hi afegeix que per sociabilitat hem d'entendre «l'aptitud especial per a viure en grups i consolidar els grups mitjançant la formació d'associacions voluntàries» (Agulhon 1984: 8 i 12). Ahora, però, assenyalava la potencialitat d'una «prova empírica que es converteix en un projecte raonat», perquè, probablement, «seria millor i més útil, tot i el caràcter restrictiu i parcial del projecte, identificar institucions o formes de sociabilitat específiques i fer-ne l'estudi concret» (Agulhon 1977: 11). Aquest és l'objectiu que pretenem amb aquest projecte de recerca històrica sobre l'associacionisme popular voluntari català entre 1868 i 1938.

L'associacionisme voluntari, aspecte al voltant del qual centrem aquest llibre, és un element de la sociabilitat i una bona mostra d'aquesta capacitat de relació dels humans. La sociabilitat pot ser espontània o organitzada, informal o formal, burgesa o popular, i l'associacionisme voluntari que nosaltres analitzarem fa

---

Zozaya (2016). Per Itàlia: Ridolfi (1990, 1987-1988 i 1990), Banti (1991), Malatesta (1992) i Canal (1993).

8. Vegeu també Navarro (2008).

referència a la sociabilitat organitzada, formal i popular.⁹ Naturalment, la sociabilitat i l'associacionisme voluntari varien segons el sexe, l'edat, el medi social i laboral i el tipus d'hàbitat, però varien també en l'espai i en el temps (Guereña 1990, 1991*a* i *b*; Paradise 1980). I aquests són els eixos que marquen la tasca de l'historiador: estudiar/analitzar l'evolució de l'ésser humà en societat, com ens recordava Pierre Vilar (2004: 67-122).

Per tot això, pensem que és més correcte fer un plantejament plural, és a dir, parlar més de sociabilitats i associacionismes que no de sociabilitat i associacionisme.

Una de les característiques diferenciadores de la Catalunya contemporània ha estat i és la potència d'allò que anomenem societat civil, que s'expressa mitjançant una xarxa associativa autònoma, independent de la família, del poder polític i del poder econòmic i que genera una cultura cívica. Tot i que el concepte de societat civil és complex, nosaltres l'entendem com «el camp d'acció col·lectiva no forçada entorn d'interessos, propòsits i valors tinguts en comú», amb unes formes institucionals diferents de les de l'Estat, la família i el mercat. De manera que la societat civil «abraça una diversitat d'espais, actors i formes institucionals, que varien pel que fa al grau de formalitat, autonomia i poder».¹⁰ Precisament, una de les característiques de la societat catalana al llarg de la història ha estat la seva capacitat d'autoorganització, d'associació.

Des del punt de vista de la historiografia, estem d'acord amb el plantejament de Pere Solà (1998: 20) segons el qual l'associacionisme

fa referència a les manifestacions intencionals i (generalment, no sempre) institucionalitzades de la sociabilitat. Manifestacions intencionals, és a dir, iniciatives coherents, fruit de designis i motivacions concretes. Manifestacions institucionalitzades, o sigui que han conduït a la creació d'entitats amb una dimensió física i humana palpable, dotada de protecció social, seu física i efectius materials i humans propis.

9. Curiosament, ni en el *Diccionari d'Historiografia catalana* (Simón 2003) ni en el *Diccionari d'Història Universal Chambers* (Lenman i Boyd 1995) no surt cap entrada específica referida a associació/associacionisme ni a sociabilitat. Sí que surt, en canvi, la definició d'associacionisme en el *Diccionari d'Història de Catalunya* (Mestre 1992: 72-73): «Fenomen de naturalesa històrico-social i jurídica, en virtut del qual les societats modernes s'estructuren en grups d'adscripció més o menys lliure i voluntària, amb la finalitat d'obtenir la satisfacció d'interessos i necessitats específiques». I afegeix: «Com qualsevol altra societat moderna, Catalunya ha desenvolupat una extensa varietat d'instruccions associatives». Per a l'evolució del concepte d'associació a Espanya, vegeu Fernández Sebastián i Fuentes (2002: 104-107).

10. Centre for Civil Society, London School of Economics: <www.lse.ac.uk>. Vegeu Bobbio (1977), Giner, Ucelay Da-Cal i Carreras (2008) i Giddens (1999).

És un concepte que abasta la gran diversitat sectorial de l'associacionisme i la seva llarga trajectòria a Catalunya, els inicis del qual podríem situar a l'edat mitjana amb els gremis i confraries, però que s'expandeix i diversifica de manera exponencial a la societat contemporània en centres, cercles, casinos, ateneus, societats, casals, germandats, mútues, cooperatives, sindicats, etc. Un associacionisme que ha anat variant de forma segons els temps i les circumstàncies, però que s'ha mantingut constant en el fons (Fontana 2016).¹¹

L'associacionisme català ha estat i és present en camps tan diversos com el polític, l'econòmic, el religiós, el cultural, el social, l'educatiu, el laboral, l'esportiu, el recreatiu, el cooperatiu, etc. Al llarg dels segles XIX i XX s'ha anat configurant un dens teixit associatiu que ha contribuït a cohesionar la societat catalana, fins al punt que, en molts períodes de la història, la societat civil i la xarxa associativa han estat les bases en què s'ha recolzat la continuïtat política i cultural del país i amb què s'ha fet front als intents d'anorrear-la.

L'associacionisme s'expandeix a Catalunya en el procés d'implantació de les relacions socials capitalistes, d'expansió de l'agricultura comercialitzada, la industrialització i la urbanització. Cal recordar, però, que l'Estat espanyol segueix un procés irregular, a batzegades, amb llargs períodes de restriccions de les llibertats col·lectives. Així, el dret d'associació, per exemple, no hi és reconegut fins a la Constitució de 1869 (articles 17-19) i encara en una curta durada (1869-1873). De fet, la primera Llei d'associacions és del 30 de juny de 1887 i, tot i que la seva vigència va ser discontinua, es manté fins a la fi de la Guerra Civil espanyola (Alarcón 1975; Castells 1973). En qualsevol cas, l'associacionisme reïx amb una veritable força al Principat, d'acord amb una societat amb tradició comunitària i associativa des de l'època medieval i reforçat per institucions socials i polítiques i per l'empenta de la modernització de la societat catalana els segles XIX i XX (Fontana 2016).

En aquest llibre analitzem globalment i sectorialment les formes de sociabilitat formal, organitzada, a Catalunya durant el darrer terç del segle XIX i el primer terç del segle XX (1868-1938). Un procés que es desenvolupa en paral·lel a la politització o socialització política de les classes populars i que s'interrelaciona amb la configuració de les classes socials, la construcció de ciutadanes i la configuració i consolidació de les cultures polítiques contemporànies. Per politització o socialització política entenem el llarg i contradictori procés mitjançant el qual les persones

11. Sorpren, però, que les síntesis sobre la història contemporània de Catalunya dediquin tan poc espai a aquesta qüestió, més enllà de l'associacionisme polític i sindical. Sempre amb honroses excepcions: Casassas (1995: 282-303) i Raguier (1999: 192-206).

aprenen les pràctiques, els usos i la importància de la política i hi intervenen de forma col·lectiva compartint espais i experiències amb altres individus. Tal com desenvoluparem al llarg d'aquest llibre, un dels mitjans que més va contribuir a la politització de les classes populars durant el període analitzat va ser la sociabilitat i l'associacionisme.

La politització va més enllà de l'exercici del sufragi, i s'aprèn i exercita en els espais polítics, com les organitzacions polítiques o les administracions, però també, i sobretot, en els espais de sociabilitat: ateneus, casinos, centres, sindicats, societats diverses, mútues, cooperatives, escoles, places i carrers, i en la mateixa família.¹² Els historiadors han plantejat dues vies de politització o socialització política: la nacional (relacionada amb les teories de la modernització) que va de dalt a baix, i la cultural i social (relacionada amb les cultures polítiques) que va de baix a dalt i de dalt a baix (Agulhon 1996; Weber 1983).¹³ En el cas català ambdues estan fortament interrelacionades.¹⁴

D'altra banda, entenem que el concepte de ciutadania, seguint Thomas A. Marshall, està conformat per tres grans aspectes: els drets civils (les llibertats individuals) i la igualtat jurídica, els drets polítics que impliquen el dret a participar en l'exercici del poder polític i el sufragi universal, i els drets socials (des de la seguretat al benestar).¹⁵ No obstant això, divergim de Marshall perquè considerem que la ciutadania i els drets individuals i col·lectius que se'n deriven i que ens permeten parlar de democràcia estan condicionats a cada país per tres aspectes: el gènere, la classe social i l'edat. Ja que tots tres, sobretot en el període que analitzem, limiten i condicionen el lliure exercici de la ciutadania i, per tant, de la democràcia. El gènere, la classe social i l'edat dificulten la pertinença completa a una comunitat, és a dir, el reconeixement dels altres i pels altres. I aquestes dificultats ens porten a fer servir el plural i parlar de ciutadanes més que no de ciutadania i de processos de ciutadania, més que no de modernització (Cabrerà 2014).

12. Benedicto i Morán (1995), Pécourt (1997 i 2000). Vegeu també Agulhon (1966, 1977, 1981 i 1996) i Mann (1997).

13. Per a Catalunya, vegeu Termes (2000), Gabriel (2014), Fontana (2016), Mir (2014), Colomines (1993). Per a l'Estat espanyol, vegeu Álvarez Junco (2001), Moral, Pro i Suarez (2007), Esteban de la Vega i de la Calle (2010), Gabriel, Pomés i Fernández (2013), Quiroga i Archilés (2013), Luengo i Molina (2016) i Beramendi i Rivera (2016). Per al conjunt d'Europa occidental, Tilly (1975) i Molina (2008).

14. Per a l'evolució política de Catalunya durant el període analitzat, remetem a Termes (1987), Risques (1999: 118-336), Sobrequés (1997: 279-874), Anguera (1995), Casassas (1995, 2015) i Raguer (1999).

15. Marshall (1997) i Marshall i Bottmore (1998). Vegeu també Noya Miranda (1997).

Una ciutadania capacitada socialment i políticament és una ciutadania autònoma i un important capital social per a qualsevol societat. Com assenyala Robert D. Putnam, com més elevat és el capital social d'una societat, més elevada és la seva cohesió comunitària en la participació i implicació dels seus membres en la vida política i col·lectiva (Putnam 2000, 2003). Doncs bé, un dels elements bàsics per a incrementar el capital social d'un país és l'associacionisme, la sociabilitat organitzada que, més enllà de complir les seves funcions estatutàries, desenvolupa funcions de ciutadania fonamentades en el debat, la participació, el compromís, la responsabilitat, la solidaritat, la cooperació, etc.

La ciutadania i la politització de les classes populars es desenvolupen en el marc de la configuració i confrontació de diverses cultures polítiques contemporànies: catòlica, tradicionalista o carlina, liberal, republicana, anarquista, socialista i comunista, amb les quals els grups organitzats políticament pretenen orientar i dirigir els dos processos. Així doncs, convenim que les classes populars han esdevingut decisives per a la consolidació dels projectes polítics en les societats contemporànies.

En aquesta tessitura, entenem per cultura política els valors, creences i actituds que adopten els grups humans i que conformen la seva cosmovisió, tant en els aspectes polítics com en els quotidians.¹⁶ Serge Berstein i Jean-François Sirinelli defineixen la cultura política com «un conjunt de representacions que configuren un grup humà en el pla polític, és a dir, una visió del món compartida, una lectura comuna del passat, una projecció en el futur viscuda conjuntament», és a dir, «un codi i un conjunt de referents (especialment, creences, valors, memòria específica, vocabulari propi, sociabilitat particular)» que s'expressa «mitjançant un discurs, uns símbols i uns rituals compartits».¹⁷ Les cultures polítiques s'adquireixen i s'aprenen en una sèrie d'espais i àmbits (la família, el món associatiu, el carrer, el treball, l'oci), a través de les experiències personals i col·lectives i al llarg d'un procés que es transforma en l'esdevenir històric. L'estudi de les cultures polítiques ens permet entendre les motivacions que hi ha darrere de les actituds, els actes i els comportaments humans, és a dir, què fa que les persones actuïn d'una manera determinada i no d'una altra, què fa que, davant d'un mateix fet, l'interpretin i reaccionin de manera diferent.

16. Almond i Verba (1963 i 1980), Baker (2006), Cabrera (2010), Morán (2010), Cabrera i Pro (2014: 9-34), Beramendi (1998), Somers (1996-1997), de Diego (2006) i Geertz (2000).

17. Sirinelli (1998), Berstein (1993, 1999 i 2008). Vegeu també Almond i Verba (1992), Pérez Ledesma (1997), Pérez Ledesma i Sierra (2010) i Pellistandri i Sirinelli (2008).

El nostre estudi es fonamenta en part en la Base de dades de l'associacionisme català contemporani (1868-1980) i una copiosa bibliografia que ens permet analitzar sectorialment la sociabilitat popular formal voluntària (el món associatiu) a les comarques catalanes. Defensem la hipòtesi que l'associacionisme popular s'interrelaciona directament amb els processos de politització i socialització política i amb la formació i construcció de ciutadanes, de capital social, en el marc d'una societat desigual i profundament dividida en classes socials i en rols de gènere.¹⁸

L'associacionisme voluntari és una característica de les societats contemporànies democràtiques, de les societats complexes, com dirien els antropòlegs (Banton 1980). Ho assenyalava a començaments del segle XX el socialista reformista francès Eugène Fournière quan escrivia que el perfeccionament de la vida social quotidiana era determinat pel nombre i la diversitat de les associacions. I afegia que aquesta diversitat associativa era un «fenomen benèfic» emparentat amb la democràcia en la vida política i amb el socialisme en la vida econòmica (Fournière 1907: 14-15, 56 i 191-192).¹⁹

La sociabilitat contemporània europea es configura el segon terç del segle XIX i és en aquells anys que se succeeixen les reflexions teòriques de les pràctiques associatives. Una de les més interessants és la que formula l'urbanista Ildefons Cerdà que defensava l'estreta interrelació entre persones, sociabilitat i urbanització. D'una banda, assenyalava que l'home tenia «l'irresistible instint de sociabilitat» i que són «els instints de sociabilitat [els] que distingeixen l'home»; i d'altra afirmava que «la sociabilitat de l'home és la causa del desenvolupament de la urbanització» (Cerdà 1867: 43 i 104-105). L'instint de sociabilitat estaria determinat, segons Cerdà, perquè «reconeixent l'individu la seva pròpia debilitat i impotència, ha hagut de buscar en els altres individus, és a dir, a la col·lectivitat social, el suport necessari». Per això, «l'objecte natural de l'associació [...] no podia ser altre que el de defensar-se i auxiliar-se recíprocament», de manera que «el principi més essencial de la sociabilitat és que els associats no es perjudiquin recíprocament», ja que «la bona sociabilitat reclama el bon tracte» (Cerdà 1867: 44, 113, 124 i 144). Sociabilitat i urbanització, doncs, estaven intensament relacionades segons Cerdà: «l'instint de sociabilitat va produir la urbanització, i en la urbanització han trobat la intel·ligència i els nobles sentiments de l'home el desenvolupament necessari per a crear els elements civilitzadors». Hi afegia que «l'instint de sociabilitat i el desig i interès comú de protegir-se i auxiliar-se mútuament els portaria sens dubte a agru-

18. Marshall (1997), Marshall i Bottmore (1998), i Peyrou (2002).

19. Vegeu Ceamanos (2004).

par les seves respectives cabanes», de manera que va ser en aquesta època primitiva, «quan l'instint de sociabilitat formà les primeres combinacions urbanes» (Cerdà 1867: 45, 92 i 659).

Consegüentment, la ciutat com a concentració humana i centre d'informació i intercanvi multiplica les estructures específiques de la sociabilitat en institucionalitzar els punts de concertació i reunió (Villacorta 1997). Tal com sintetitza Jean-Louis Guereña (1999: 25), és en paral·lel al

procés d'urbanització i les lentes i desiguals transformacions socioeconòmiques del país, [que] van fer la seva aparició a Espanya al segle XIX [i conformaren] noves formes de sociabilitat, en particular associativa, entorn d'*ateneus*, *cercles* i *liceus*, [amb] centres similars als seus homòlegs europeus (*clubs* anglesos i *cercles* francesos).²⁰

Fins i tot aquells que van demonitzar les associacions obreres socialistes i anarquistes l'últim terç del segle XIX, com el propietari i advocat català Ignacio María de Ferran, van exaltar l'associacionisme: «És indubtablement l'anomenat principi d'associació, un dels més útils i fecunds que el nostre segle ha generalitzat, aplicant-lo de mil maneres i desenvolupant-lo amb molt diferents i variades formes». El valor de l'associació, segons Ferran, era que, «unint les voluntats aïllades; agrupant les forces homogènies i els interessos afins; i obligant les diverses tendències i propòsits a conspirar de consum cap a la consecució d'una mateixa finalitat», havia convertit

la varietat en unitat; ha donat nord i objectiu a les activitats impacients, inconstants i mal dirigides; ha centuplicat les forces productives i els resultats del treball; i en totes les esferes, en tots els rams, ha ocasionat avantatges immensos, colossals, que ni tan sols s'haurien sospitat en èpoques anteriors a la nostra (Ferran 1882: 43-44).

Així, a la primera etapa constitutiva de l'associacionisme popular contemporani (abans de 1887), en seguirà una altra de creixement numèric, tipològic i geogràfic (1887-1930) i, a aquesta, una tercera de creixement exponencial durant els anys republicans (1931-1938). Es tracta, fonamentalment, com escriu Jean-Louis Guereña, d'una sociabilitat que, tot i la diversitat de denominacions de les associacions, «ateneus i liceus, però també una mica més tard, casinos, tertúlies, reunions,

20. Vegeu també Arnabat i Farré (2015: 41-150).

societats, comitès, cercles, vetllades, circs, etc.», formen part d'un mateix moviment (Guereña 1999: 29).²¹ De vegades en espais i entitats diferents i de vegades amb pesos diversos dels dos vessants dins d'un mateix espai o una mateixa entitat. Totes les tendències polítiques van organitzar o van penetrar en les associacions de les classes populars amb l'objectiu d'estendre-hi, al costat de l'educació i l'oci col·lectiu, la seva cultura política. Així van actuar des dels catòlics fins als anarquistes, passant pels tradicionalistes, els socialistes i els republicans.²²

Avui, l'associacionisme torna a situar-se en la centralitat ciutadana i social. Associacionisme entès com a

projecte constituït a partir d'accions col·lectives realitzades per ciutadans lliures i iguals en nom del bé comú —o com a— convenció per la qual diverses persones posen en comú els seus recursos, els seus coneixements o la seva activitat, amb una finalitat que és diferent, o que no és principalment, compartir els beneficis materials» (Laville 2010 i 2015).

Un associacionisme que està cada vegada més present en la producció, la distribució i el consum, així com en la vida quotidiana i la cultura, i que planta cara al capitalisme individualista i a l'estatisme absolutista. Tot i les odes a l'individualisme més ferotge a la societat actual, mai no hi havia hagut tantes associacions voluntàries i tantes persones organitzades al voltant d'aquestes. Si bé no hem d'oblidar la reflexió de Maurici Agulhon (2016: 117), quan ens diu que «sembla que estem cada vegada més associats i som cada vegada menys sociables».

Així doncs, avui pot ser socialment interessant reflexionar sobre el paper històric de l'associacionisme voluntari popular, com a part de la sociabilitat, en els processos de formació de ciutadanes, de politització o socialització política, d'empoderament de les classes populars a la Catalunya contemporània. Algunes de les capacitats que ens caracteritzen com a humans i que indiquen el nostre grau de benestar són, precisament, les de relacionar-nos, aprendre, treballar i estimar-nos: unes característiques que va resumir molt bé el gran impulsor del moviment coral, el republicà i socialista Josep Anselm Clavé: «instruïu-vos i sereu lliures, associeu-vos i sereu forts, estimeu-vos i sereu feliços» (Poblet 1973; Carbonell 2000).

En aquest treball seguim les quatre propostes metodològiques que plantejen Maurici Agulhon (1978) i Jean-Louis Guereña (2001: 26-29): 1) l'estudi de

21. Villacorta (1997), GEAS (1998: 33-60), Villena i López (2003), Rueda (2000), i Luengo (2001).

22. Solà (1983, 1993 i 1998), Guereña (2000 i 2005: 54-59).

la sociabilitat i de l'associacionisme ha d'enfocar-se històricament, «per grans períodes històrics concrets i àrees culturals definides»; 2) «l'estudi de la sociabilitat no substitueix el de l'associacionisme» i aquest s'ha d'ampliar a «les associacions corresponents [...] a la vida quotidiana»; 3) «la sociabilitat requereix un mínim de formalització (de reiteració en les relacions) i d'espai propi», i 4) «la sociabilitat no és un fenomen exclusivament urbà», tot i que la ciutat, «lloc privilegiat de la informació i de l'intercanvi, multiplica les estructures obertes o tancades de sociabilitat, institucionalitzant els seus espais en una projecció espacial de la jerarquia social».

L'objectiu del nostre treball, més enllà de radiografiar el moviment associatiu popular català i de cartografiar el seu desenvolupament territorial, és estudiar les interrelacions entre el moviment associatiu i els processos de formació de ciutadanes, de socialització política i de creixent mobilització social de les classes populars entre 1868 i 1938. Processos que es retroalimenten i en els quals l'associacionisme té un paper clau, perquè és en el món associatiu on es generen els recursos i les identitats dels col·lectius socials. En aquest període es consolida el procés, geogràficament desigual, d'implantació i d'hegemonització de les relacions socials capitalistes en l'economia i, per extensió, en el conjunt de la societat catalana. Analtzarem el moviment associatiu popular i aquest procés globalment i sectorialment (associacions de gènere, obreres, culturals, polítiques i pageses) per a establir relacions dialèctiques entre ells (Weber 1976, 1983). En resum, el nostre objectiu és establir interconnexions entre el món associatiu popular i l'evolució política, social i cultural del nostre país; és a dir, amb el procés de politització o socialització política de les classes populars, la seva ciutadanització.

2. NOTES PER A LA RECERCA. UN SUGGERIMENT PER A FUTURES APROXIMACIONS

La dispersió i fragmentació de les fonts documentals necessàries per als estudis globals de la sociabilitat i de l'associacionisme a Catalunya dificulten enormement llur realització, i d'aquí l'interès dels treballs realitzats sistemàticament per Pere Solà (1983, 1993 i 1998), o pel grup de recerca ISOCAC de la URV que ha confeccionat la Base de dades de l'associacionisme català contemporani (1868-1980) (BDACC): <<https://www.irmu.org/base-de-dades-associacionisme>>.²³

23. En l'àmbit estatal, és interessant la reflexió de Guereña (1989).

L'associacionisme català contemporani, amb una densa xarxa d'associacions i d'espais de sociabilitat, es caracteritza per tres aspectes: la diversitat (agrari, sindical, professional, cooperatiu, mutual, femení, educatiu, recreatiu, cultural, polític, religiós, ...); la fortalesa numèrica i distribució homogènia per tot el territori, i la presència activa en la vida econòmica, política, social i cultural del país. Històricament, però, davant l'absència de l'estat protector i l'avarícia del capital, les classes populars catalanes s'associaren i hagueren de lluitar per assolir una vida digna i, en alguns casos, per transformar la societat.

La Catalunya associada, una investigació original i pionera, analitza i cartografia l'associacionisme i la sociabilitat a Catalunya entre 1868 i 1938 i en traça una imatge global i, alhora, sectorial, que va des del món rural fins al món urbà i que abasta el conjunt de les classes socials i de la geografia catalana.

VNIVERSITAT
D VALÈNCIA

PUBLICACIONS

PUV